

Justyna Granatowska

orcid.org/0000-0003-4731-3832

Instytut Studiów Kobięcych w Białymstoku

Przegląd stanu badań nad historią kobiet polskich (1945–1989)¹

Słowa kluczowe: historia kobiet, stan badań, PRL

Streszczenie

W opracowaniu traktującym o problematyce kobiecej z okresu obejmującego lata 1945–1989 przytoczono publikacje dotyczące się sfery prawa, ekonomii, socjologii, a także pozycje zbiorowe będące wynikiem przeprowadzanych sympozjów oraz konferencji naukowych organizowanych przez instytucje, w których zainteresowaniach znajdują się badania nad historią kobiet. Wskazane zostały zarówno publikacje powstałe w okresie PRL-u, jak i te wydane po 1989 r. Szczególnie uwzględniono opracowania wydawane w ramach inicjatyw realizowanych w związku z działalnością Zespołu Badawczego Historii Społecznej XIX i XX w. działającego przy Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego pod kierownictwem prof. Anny Żarnowskiej oraz białostockiego Ośrodka Badań nad Historią Kobiet, którego założycielką i kierownikiem jest prof. Małgorzata Dajnowicz.

Uwagi wstępne

Opisywany stan badań nad historią kobiet w latach 1945–1989 podzielić można na dwa okresy: pierwszy, obejmujący literaturę powstałą w tym czasie, oraz drugi, do którego zalicza się opracowania wydane po roku

¹ Publikacja przygotowana/ finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą DIALOG w latach 2019–2021. Jest wynikiem udziału w projekcie badawczym pt. „Ośrodek badań historii kobiet”, nr 0016/DLG/2019/10.

1989, a więc po zakończeniu okresu PRL-u. Warto zaznaczyć, że niemożliwe jest przytoczenie w niniejszym artykule każdej publikacji, traktującej o tej tematyce, zatem proponowanego przeglądu nie należy traktować jako katalogu zamkniętego. W szczególności uwaga ta tyczy się źródeł wiedzy o historii kobiet powstałych przed 1989 r., do których dostęp jest w znacznej mierze utrudniony w porównaniu z publikacjami współczesnymi.

Problematyka kobieca w piśmiennictwie okresu PRL poruszana była nieczęsto – zwykle tematyce tej nie poświęcano całych monografii, a jedynie krótkie ich fragmenty, w postaci nielicznych rozdziałów. Zarówno ograniczone możliwości badawcze, jak i sam fakt wszechobecnej cenzury, a co za tym idzie – ograniczonej wiarygodności przekazywanych w wydawanych opracowaniach danych sprawiały, że do publikacji tego okresu należy podchodzić z dystansem.

Opracowania dotyczące tematyki kobiecej badanego okresu w głównej mierze odnoszą się do kwestii nowych ról kobiet w społeczeństwie polskim, a więc osób aktywnych zawodowo, które wraz z wchodzącymi w życie zmianami o charakterze społeczno-polityczno-gospodarczym powoli wychodzą z ustandaryzowanej roli gospodyń domowych, matek oraz żon. Poruszane są kwestie pogodzenia obu tych ról przy jednoczesnym poprawnym ich sprawowaniu, wskazywane są prawa i obowiązki pracownicze kobiet, w odniesieniu do macierzyństwa – stanu ciąży, porodu oraz wychowywania potomstwa z jednoczesnym utrzymywaniem statusu osoby aktywnej zawodowo. W wielu publikacjach poruszana jest również kwestia równouprawnienia kobiet względem mężczyzn – w odniesieniu do życia społecznego oraz zawodowego, a także praw i przywilejów z tym związanych.

Rozwinięcie

W poczet publikacji o tematyce kobiecej z tamtego okresu z całą pewnością włączyć należy pozycje eksperckie z różnych dziedzin naukowych (np. demografii, socjologii, prawa, psychologii, seksuologii), które w obecnych czasach służą badaczom do dokonywania analiz dziejów społecznych².

² K. Stańczak-Wiślicz et al., *Kobiety w Polsce 1945–1989. Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm*, (Kraków: TAIWPN Universitas 2020), 15.

Wśród opracowań o charakterze prawniczym wyróżnić można monografię autorstwa prawnika i politologa Romana Wieruszewskiego *Równość kobiet i mężczyzn w Polsce Ludowej* z 1975 r., w której to autor omawia poszczególne przepisy prawne tamtego okresu, odnosząc się do pozycji kobiet w prawie pracy, w małżeństwie oraz opisuje ogólny model prawny roli kobiet w społeczeństwie³. Wieruszewski skupia się również na szczegółowej analizie przepisów dotyczących równości kobiet i mężczyzn względem prawa oraz konfrontuje je z sytuacją społeczno-gospodarczą mającą miejsce w państwie w tamtym czasie. Równie istotne jest przytoczenie innej pozycji, wydanej pod redakcją Romana Wieruszewskiego oraz Adama Łopatki *Podstawowe prawa i obowiązki obywateli PRL w okresie budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego*, w której poruszano m.in. kwestię praw politycznych kobiet oraz szeroko opisywana była problematyka artykułu 78 Konstytucji stanowiącego o równouprawnieniu obojga płci we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego⁴. Autorką poruszającą tematykę prawniczą w nawiązaniu do sytuacji kobiet w okresie PRL była również Zofia Wasilewska⁵.

Niezwykle często odnoszono się również do kwestii pracy zawodowej kobiet, nierzadko w nawiązaniu do życia rodzinnego obywateli. Mowa tu m.in. o publikacjach: Zofii Dach – *Praca zawodowa kobiet w Polsce w latach 1950–1972 i jej aspekty ekonomiczno-społeczne*⁶, Adama Kurzynowskiego *Aktywizacja zawodowa kobiet zamężnych w Polsce Ludowej. Geneza – czynniki rozwoju – perspektywy*⁷, „Aktywność zawodowa kobiet

³ R. Wieruszewski, *Równość kobiet i mężczyzn w Polsce Ludowej*, (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1975).

⁴ A. Łopatko, R. Wieruszewski (red.), *Podstawowe prawa i obowiązki obywateli PRL w okresie budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1976); Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r., art. 78 (Dz.U. 1952, nr 33, poz. 232).

⁵ Z. Wasilewska, *Prawo w życiu kobiety*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1967).

⁶ Z. Dach, *Praca zawodowa kobiet w Polsce w latach 1950–1972 i jej aspekty ekonomiczno-społeczne*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1976).

⁷ A. Kurzynowski, *Aktywizacja zawodowa kobiet zamężnych w Polsce Ludowej. Geneza – czynniki rozwoju – perspektywy*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1979).

w 40-leciu PRL⁸, *Ciągłość pracy i macierzyństwo*⁹ czy też „Przemiany wzorów karier zawodowych kobiet w latach 1950–1989”¹⁰. Autorami piszącymi o zatrudnieniu kobiet w tym okresie byli także Krystyna Knychała¹¹, Anna Preiss-Zajdowa¹², Zofia Chyra-Rolicz¹³, Danuta Graniewska,¹⁴ Mieczysław Przedpelski¹⁵, Maria Roguszka-Klupś¹⁶, Magdalena Sokołowska¹⁷, Dionizja Wawrzykowska-Wierciochowa¹⁸, Janina Madeyska¹⁹ oraz Danuta Goleniewska²⁰. W przytoczonych opracowaniach podnoszone były liczne kwestie wskazujące na ścisłą korelację pracy zawodowej kobiet – zarówno pracujących na stanowiskach naukowych, jak i pełniących funkcje kierow-

⁸ Idem, „Aktywność zawodowa kobiet w 40-leciu PRL” [w:] E. Konecka (red.), *Kobiety polskie*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1986).

⁹ Idem, *Ciągłość pracy i macierzyństwo*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1967).

¹⁰ Idem, „Przemiany wzorów karier zawodowych kobiet w latach 1950–1989” [w:] A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i praca: wiek XIX i XX: zbiór studiów*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2000).

¹¹ K. Knychała, *Zatrudnienie kobiet w Polsce Ludowej w latach 1955–1974*, (Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1978).

¹² A. Preiss-Zajdowa, *Zawód a praca kobiet*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1967); eadem, „Z problematyki pracy zawodowej kobiet” [w:] A. Sarapata (red.), *Socjologia zawodów*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1965); eadem, *Sytuacja zawodowa kobiet z wyższymi kwalifikacjami. Rola kwalifikacji zawodowych w kształtowaniu się stosunku kobiet do pracy i zawodu*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1965).

¹³ Z. Chyra-Rolicz, *Spółdzielczość pracy w aktywizacji zawodowej kobiet*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1980).

¹⁴ D. Graniewska, *Awans zawodowy kobiet a fazy życia rodzinnego*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1985).

¹⁵ M. Przedpelski, *Struktura zatrudnienia kobiet w Polsce Ludowej*, (Warszawa: PWN 1975).

¹⁶ M. Roguszka-Klupś, *Przemiany pozycji społecznej kobiety pracującej zawodowo (na przykładzie Wielkopolski)*, (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1975).

¹⁷ M. Sokołowska, *Kobieta pracująca: socjomedyczna charakterystyka pracy kobiet*, (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1963); M. Sokołowska (red.), *Kobieta współczesna. Z badań socjologów, lekarzy, ekonomistów, pedagogów i psychologów. Materiały z seminarium pracy kobiet IFiS PAN*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1966) – zbiór referatów ekspertów z dziedziny pracy kobiet, a także socjologów, psychologów, ekonomistów na szeroko pojęte kwestie związane z zatrudnieniem kobiet, a co się z tym wiąże – zarobkach, czasie pracy, stosunku do niej, ale również referaty poruszające kwestie zainteresowań kobiecych.

¹⁸ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Od prządki do astronautki: z dziejów kobiety polskiej, jej pracy i osiągnięć*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1963).

¹⁹ J. Madeyska, *Uprawnienia kobiety pracującej*, (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1986).

²⁰ D. Goleniewska, *Kariery zawodowe kobiet w przemyśle*, seria: *Studia i Materiały Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych*, 1976, z. 10, (Warszawa: IPiSS, 1976).

nicze oraz „zwykłych robotnic” – z czynnikiem, jakim jest jakość życia rodzinnego i społecznego. W okresie PRL w zakresie omawianej tematyki wyszły również istotne wydawnictwa zbiorowe: pod redakcją Wandy Mrozek – *Rodzina a zawód*²¹, pod redakcją Stefanii Dzięcielskiej-Machnikowskiej – *Kobieta w rozwijającym się społeczeństwie socjalistycznym: praca zbiorowa*²² oraz współautorstwa Zofii Czernik i Urszuli Koniecznej-Kleer – *Społeczna i zawodowa aktywizacja kobiet w spółdzielczości pracy*²³. Ważną z perspektywy tematyki kobiecej badanego okresu autorką jest Krystyna Wrochno, która redagowała publikację pt. *Kobiety w Polsce*, przedstawiająca kobiecą sytuację w odniesieniu do poziomu wykształcenia oraz aktywizacji zawodowej, w tym struktury zatrudnienia oraz praw i obowiązków kobiet pracujących. Wrochno porusza również kwestie emancypacyjne w relacji do ról społecznych pełnionych przez *Kobiety w Polsce* oraz opisuje aspekty ich działalności w ruchach kobiecych na arenie krajowej i międzynarodowej²⁴. Krystyna Wrochno jest również autorką *Problemów pracy kobiet*. Pod jej redakcją powstała także pozycja *Kobieta. Praca. Dom. Problemy pracy zawodowej kobiet i rodziny współczesnej*²⁵. To właśnie w niej znalazł się artykuł wybitnego socjologa z okresu PRL, Jerzego Piotrowskiego, traktujący o zatrudnieniu kobiet w tym okresie²⁶. Rozprawa ta jest pokłosiem wystąpienia Piotrowskiego, o takim samym tytule, na konferen-

²¹ W. Mrozek (red.), „Rodzina a zawód”, *Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego*, 1963, nr 39, 3–122.

²² S. Dzięcielska-Machnikowska (red.), *Kobieta w rozwijającym się społeczeństwie socjalistycznym: praca zbiorowa*, (Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1975).

²³ Z. Czernik, U. Konieczna-Kleer, *Społeczna i zawodowa aktywizacja kobiet w spółdzielczości pracy*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1978).

²⁴ T. Bienkowska, „Międzynarodowy Rok Kobiet”, *Poradnik Bibliotekarza*, 1975, nr 4–6, 88.

²⁵ K. Wrochno (red.), *Kobiety w Polsce*, (Warszawa: Wydawnictwo Interpress, 1969); K. Wrochno (red.), *Kobieta. Praca. Dom. Problemy pracy zawodowej kobiet i rodziny współczesnej, Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Zarząd Główny Ligi Kobiet w dniach 25–27 marca 1965 r.*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1967); eadem, *Problemy pracy kobiet*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1971).

²⁶ J. Piotrowski, „Badania nad pozycją społeczną kobiet w Polsce Ludowej i wynikające stąd potrzeby społeczne” [w:] K. Wrochno (red.), *Kobieta. Praca. Dom. Problemy pracy zawodowej kobiet i rodziny współczesnej*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1967).

cji poświęconej roli i pozycji społecznej kobiet w Polsce, zorganizowanej przez Zarząd Główny Ligi Kobiet 25–27 marca 1965 r.²⁷

W 1963 r. Piotrowski opublikował pracę pt. *Praca zawodowa kobiety a rodzina*, odnosząca się do występujących sprzecznych względem siebie czynników, które zachęcały bądź hamowały kobiety przed podjęciem pracy zawodowej²⁸. Pod kierunkiem tego badacza w latach 1964–1968 przeprowadzono badania empiryczne dotyczące procesu aktywizacji zawodowej kobiet. Miały one za zadanie odnieść się do ustaleń, w jakim stopniu podjęcie pracy zawodowej przez kobiety wpłynie na funkcjonowanie współczesnej rodziny, a także na pełnione w jej granicach role społeczne mężczyzn oraz kobiet. Badanie polegało na przeprowadzeniu ponad dwóch tysięcy rozbudowanych wywiadów, a analiza ich wyników zawarta została w opracowaniu *Aktywność zawodowa kobiet zamężnych i wynikające z niej potrzeby rodziny: sprawozdanie z badań przeprowadzonych w latach 1964–1968*²⁹.

Przechodząc do tematyki badaczy współczesnych, wskazać należy, że rok 1989, transformacja systemowa odbywająca się w tym czasie w Polsce oraz całkowite zniesienie cenzury, mającej niebagatelny wpływ na treść wydawanych dotychczas publikacji, dały możliwość szerszego zagłębienia się w historię kobiet z lat 1949–1989. Wśród autorów współczesnych zajmujących się tematyką kobiecą tamtego okresu niewątpliwie wyróżnić należy Małgorzatę Fidelis, związaną z amerykańskim środowiskiem naukowym badaczkę historii Polski i Europy Środkowo-Wschodniej oraz problematyki gender³⁰. Autorka w studium *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*³¹ opisuje zmieniające

²⁷ A. K., „Konferencja na temat pracy kobiet i rodziny”, *Przegląd Socjologiczny*, 1966, t. 19, nr 2, 4–9 [online] [dostęp: 8.09.2021]. Dostępny w World Wide Web: <https://Przegląd_Socjologiczny_r1966-t19-n2/s174>.

²⁸ J. Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina*, (Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1963).

²⁹ Idem, *Aktywność zawodowa kobiet zamężnych i wynikające z niej potrzeby rodziny: sprawozdanie z badań przeprowadzonych w latach 1964–1968*, (Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego, 1969).

³⁰ Informacje dostępne na stronie internetowej: <http://conciliumcivitas.pl/malgorzata-fidelis/> [dostęp: 10.08.2021].

³¹ M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2015).

się na przestrzeni lat pozycje społeczne i role kobiet w społeczeństwie polskim. Fidelis, opierając się na licznych materiałach naukowych (archiwaliach kilkunastu organizacji, rocznikach niemal czterdziestu tytułów prasowych, protokołach, sprawozdaniach, notatkach oraz wywiadach przeprowadzonych z byłymi pracownicami fabryk oraz śląskich kopalń), stworzyła ciekawe, wielowątkowe opracowanie, które wnosi bardzo wiele interesujących wątków do tematyki badań nad historią kobiet w PRL-u. W swojej książce rozprawia się z wieloma nieprawdziwymi, utartymi opiniami i szkodliwymi stereotypami na temat pozycji kobiet w tamtym okresie. Wielość przytoczonych życiorysów opisujących losy robotnic, matek i członkiń społeczeństwa sprawia, że historia opisywana z perspektywy autorki ma silny akcent feministyczny, a zatem można określić ją mianem herstorii.

Małgorzata Fidelis jest również współautorką pozycji pt. *Kobiety w Polsce 1945–1989. Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm*³², w której wraz z resztą autorów, tj. Katarzyną Stańczak-Wiślicz, Piotrem Perkowskim oraz Barbarą Klich-Kluczewską, porusza liczne zagadnienia w odniesieniu do historii kobiet okresu PRL-u – dotyczące m.in. roli i pozycji kobiet w polityce lokalnej i państwowej, rodziny, tematyki gender, równouprawnienia, wychowania oraz edukacji młodych dziewcząt czy też prowadzenia gospodarstwa domowego, a nawet sfery mody i urody. Badacze opisują niezaprzeczalny i bezprecedensowy postęp emancypacji kobiecej w Polsce Ludowej we wszystkich dziedzinach życia, jednocześnie wskazując na różnice występujące w sytuacji kobiet w zależności od grup ich pochodzenia (np. kobiet miejskich i wiejskich czy też inteligentek i robotnic). Wspomniani Katarzyna Stańczak-Wiślicz oraz Piotr Perkowski są również autorami opracowań: „Dzieje kobiet w PRL – stan i perspektywy badań” – to znalazło się w zbiorowej pozycji wydanej pod redakcją Krzysztofa A. Makowskiego w 2014 r.³³, oraz „Zmiany w gospodarstwie domowym okresu PRL” zawarte w publikacji *Kobieta w gospodarstwie domowym. Ziemie polskie na tle porównawczym*, której redaktorkami są

³² K. Stańczak-Wiślicz et al., *Kobiety w Polsce...*, passim.

³³ K. Stańczak-Wiślicz, P. Perkowski, „Dzieje kobiet w PRL – stan i perspektywy badań” [w:] K.A. Makowski (red.), *Dzieje kobiet w Polsce*, (Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2014).

Katarzyna Sierakowska oraz Grażyna Wyder³⁴. Wśród opracowań wydanych przez Piotra Perkowskiego, zajmującego się głównie dyskursem na temat roli kobiet w stalinizmie, odnaleźć można również takie odnoszące się do tematyki przemocy seksualnej względem kobiet oraz kwestii ich emancypacji w obszarze mediów³⁵. Katarzyna Stańczak-Wiślicz natomiast skupiła się na problematyce równouprawnienia kobiet i mężczyzn w okresie PRL-u³⁶, a także na szeroko promowanym w socrealizmie w ramach propagandy państwowej wizerunku kobiety traktorzystki³⁷.

Inną istotną dla badań nad historią kobiet współczesną badaczką jest Natalia Jarska ze swoją szeroko znaną pracą dotyczącą tematyki kobiecej w okresie PRL-u opublikowaną pt. *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960* z 2015 r. Autorka odnosi się w niej do problematyki procesu aktywizowania kobiet do podjęcia pracy zawodowej w Polsce po zakończeniu II wojny światowej. W głównej mierze opisuje mechanizmy polityki zatrudnienia czasów stalinizmu oraz skutki, jakie występowały w następstwie ich działania w różnych obszarach życia obywateli społeczeństwa polskiego³⁸. Pozycja ta stanowi niezwykle ciekawe źródło wiedzy na temat promowanego wizerunku aktywizacji kobiet w związku z ówczesnymi założeniami polityki zatrudnienia a rzeczywistą sytuacją, nastrojami społecznymi oraz powszechnymi odpo-

³⁴ K. Stańczak-Wiślicz, P. Perkowski, „Zmiany w gospodarstwie domowym okresu PRL” [w:] K. Sierakowska, G. Wyder (red.), *Kobieta w gospodarstwie domowym. Ziemia polska na tle porównawczym* (Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2012).

³⁵ P. Perkowski, „Przemoc seksualna i niuanse wrażliwości społecznej względem kobiet w świetle źródeł okresu PRL” [w:] K. Stańczak-Wiślicz (red.) *Zapiski cierpienia* (Warszawa: Wydawnictwo Chronicon, 2011); idem, „Paradoksy emancypacji kobiet w mediach «małej stabilizacji»” [w:] P. Perkowski, T. Stegner (red.), *Kobiety i media. Studia z dziejów emancypacji kobiet*, (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009).

³⁶ K. Stańczak-Wiślicz, „«Ludowcy contra Filipinki» – kobiety i mężczyźni w codziennej przestrzeni gospodarstwa domowego w Polsce 1945–1989” [w:] B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha (red.), *Kobieta i mężczyzna: jedna przestrzeń – dwa światy*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015), 505–602.

³⁷ K. Stańczak-Wiślicz, „Traktorzystka – o potędze wizerunku”, *Teksty Drugie*, 2013, nr 3, 50–163 [online] [dostęp: 10.08.2021]. Dostępny w World Wide Web: <[https://Teksty_Drugie_r2013-t-n3_\(141\)/>](https://Teksty_Drugie_r2013-t-n3_(141)/>).

³⁸ N. Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2015).

wiedziami na wdrażanie owych wytycznych. Jarska jest również autorką wielu publikacji odnoszących się do opisywanej tematyki w języku angielskim oraz niemieckim³⁹. Autorką skupiającą swoje zainteresowania badawcze na tematyce socjalistycznej rodziny oraz (w głównej mierze – niepoprawnych) relacji między poszczególnymi jej członkami jest Barbara Klich-Kluczevska⁴⁰. W monografii pt. *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956–1989* badaczka porusza kwestie – w nawiązaniu do tytułu opracowania – w pewnym sensie „zakazane”, do których ludzie niechętnie się przyznają lub nawet o nich mówią. Klich-Kluczevska odnosi się tu do problemów takich, jak: samotne macierzyństwo niezamężnej kobiety, rozwody, kryzysy w małżeństwie, przemoc fizyczna i psychiczna w rodzinie, a także aborcja⁴¹. Badaczka dokonuje porównania i analizy przytoczonych problemów z następującymi w społeczeństwie zmianami światopoglądowymi w nawiązaniu do masowych procesów industrializacji i urbanizacji państwa. Podejmuje się również zestawienia modelu rodziny socrealistycznej okresu PRL-u z tym dominującym w części zachodnioeuropejskiej.

Ostatnim już badaczem, zajmującym się tematyką aktywności zawodowej kobiet w okresie PRL-u, który zostanie przywołany w niniejszym artykule, jest historyk specjalizujący się w najnowszej historii Polski – Dariusz Jarosz. Na szczególne zainteresowanie w jego dorobku nauko-

³⁹ Eadem, „Gender and labour in post-war communist Poland. Female unemployment 1945–1970”, *Acta Poloniae Historica*, 2014, t. 110, 49–85; eadem, „Rural Women, Gender Ideologies, and Industrialization in State Socialism. The Case of a Polish Factory in the 1950s”, *Aspasia. The International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women’s and Gender History*, 2015, nr 8, 65–86; eadem, „Female Breadwinners in State Socialism: The Value of Women’s Work for Wages in Post-Stalinist Poland”, *Contemporary European History*, 2019, t. 28, z. 4, 469–483; eadem, „Gender and labour in post-war communist Poland. Female unemployment 1945–70”, *Acta Poloniae Historica*, 2014, t. 110, 49–85; N. Jarska, P. Perkowski, „Frauen in den kommunistischen Parteien PPR/PZPR – die Paradoxe der Frauenpolitik 1945–1960”, *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, 2015, R. 22, 75–94.

⁴⁰ B. Klich-Kluczevska, „W tym domu panuje strach. Kultura przemocy i porządek płci w Polsce późnego komunizmu”, *Rocznik Antropologii Historii*, t. 4, z. 2, 165–179.

⁴¹ Eadem, *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956–1989* (Kraków: Wydawnictwo LIBRON, 2015).

wym zasługuje publikacja pt. *Polacy a stalinizm 1948–1956* z 2000 r.⁴² Autor skupia się w niej na analizie stosunków między społeczeństwem polskim w badanym okresie a władzą komunistyczną oraz prowadzoną przez nią polityką państwową. Mimo że tematyka kobieca nie jest akcentowana w tym przypadku wprost, książka Jarosza stanowi doskonałe źródło wiedzy historycznej na temat nastrojów społecznych panujących w ówczesnych czasach w odniesieniu do działań propagandowych partii komunistycznej i realizowanych przez nią planów gospodarczych.

W celu ukazania rzeczywistego stanu badań na temat historii kobiet w okresie PRL-u należy wspomnieć o aktywnościach ośrodków badawczych, których praca, a co za tym idzie, realizowane projekty skupiają się właśnie na zgłębianiu tej tematyki.

Pierwszym z nich jest powołany w końcu lat 80. pod kierownictwem Anny Żarnowskiej Zespół Badawczy Historii Społecznej XIX i XX w. działający przy Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego⁴³. Głównym obszarem zainteresowań zespołu jest problematyka kobieca, a przede wszystkim zachodzące przemiany społeczne oraz kulturowe pozycji kobiet w Polsce w ujęciu historycznym. Od początku działalności do dzisiaj organizowane są konferencje naukowe i dyskusje, w ramach których wymieniana jest wiedza w obszarze tematyki kobiecej, przelewana następnie na papier w formie referatów, gromadzona jest w zbiorowych tomach studiów. W latach 1990–2004 pod naukowym kierunkiem i redakcją Anny Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca opublikowano osiem takich tomów:

- I – *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku* (wyd. I Warszawa 1990, wyd. II Warszawa 1995.).
- II – *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, cz. 1–2*, (wyd. I Warszawa 1992, wyd. II Warszawa 1995).
- III – *Kobieta i świat polityki, cz.1: Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, Warszawa 1994; *cz. 2: W niepodległej Polsce 1918 – 1939*, pod red. A. Żarnowskiej, A. Szwarca, A. Chojnowskiego, Warszawa 1996.

⁴² D. Jarosz, *Polacy a stalinizm 1948–1956*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, 2000).

⁴³ Informacja dostępna na stronie internetowej: <<https://bit.ly/3lxTKzn>> [dostęp: 12.09.2021].

- IV – *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, Warszawa 1996.
- V – *Kobieta i kultura życia codziennego. Wiek XIX i XX*, Warszawa 1997.
- VI – *Kobieta i praca. Wiek XIX–XX*, Warszawa 2000.
- VII – *Kobieta i kultura czasu wolnego*, Warszawa 2001.
- VIII – *Kobieta i małżeństwo. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX i XX*, Warszawa 2004⁴⁴.

Warto zaznaczyć, że kilku z przytoczonych w tym opracowaniu współczesnych autorów, np. Małgorzata Fidelis czy Dariusz Jarosz, miało okazję opublikować swoje artykuły w tomach wydawanych pod redakcją Anny Żarnowskiej oraz Andrzeja Szwarca⁴⁵.

Mówiąc o opracowaniach naukowych dotyczących historii kobiet okresu PRL-u, nie sposób nie wspomnieć o działalności Ośrodka Badań Historii Kobiet Instytutu Studiów Kobietych. Głównym zadaniem ośrodka jest upowszechnianie badań nad historią kobiet, głównie XIX oraz XX w. Jego członkami są przedstawiciele środowisk uniwersyteckich z różnych części Polski (np. Białystok – UwB, UMB; Warszawa – IPN, UW; Lublin – UMCS; Kielce – UJK; Bydgoszcz – UKWwB; Kraków – UP KEN; Siedlce – UPH; Szczecin – USz; Wrocław – UWrr), którzy w ramach cyklicznych spotkań członkowskich, warsztatów i konferencji naukowych wymieniają się wiedzą na temat stanu badań dotyczącego szeroko pojętej historii kobiet, zarówno w ujęciu krajowym, jak i na arenie międzynarodowej, w odniesieniu do kultury, nauki, gospodarki,

⁴⁴ Informacje dostępne na stronie internetowej: <<http://www.ihuw.pl/instytut/o-instytucie/zespoły/zespół-badawczy-historii-społecznej-polski-xix-i-xx-wieku/geneza-i>> [dostęp: 10.08.2021].

⁴⁵ M. Fidelis, „Młode robotnice w mieście: percepcja kobiecej seksualności w Polsce w latach pięćdziesiątych” [w:] A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i małżeństwo. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX i XX*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004); eadem, „Czy nowy matriarchat? Kobiety bez mężczyzn w Polsce po drugiej wojnie światowej” [w:] A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobiety i rewolucja obyczajowa*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006); D. Jarosz, „Kobiety a praca zawodowa w Polsce w latach 1944–1956 (główne problemy w świetle nowych badań źródłowych)” [w:] A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2000).

edukacji oraz polityki⁴⁶. W głównej mierze praca Instytutu odnosząca się do czasów PRL-u skupia się na badaniach prasy kobiecej z tamtego okresu, a więc periodyków takich, jak: „Kobieta”, „Przyjaciółka”, „Kobieta i Życie”, „Zwierciadło”, „Filipinka”, czego wynikiem są opracowania publikowane w półroczniku „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”⁴⁷. W ramach wspomnianych ogólnopolskich konferencji naukowych powstają również publikacje. Najnowsza, będąca pokłosiem zorganizowanej 11–14 września 2020 r. Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, nosi tytuł *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX w. Stan badań i perspektywy (na tle porównawczym)*. Znalazły się w niej liczne

⁴⁶ A. Miodowski, „Środowiska naukowe związane z Instytutem Studiów Kobięcych w Białymstoku i ich wkład we współczesne polskie badania z zakresu historii kobiet (2011–2019)” [w:] M. Dajnowicz, A. Miodowski (red.), *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Stan badań i perspektywy*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2020); J. Chwastyk-Kowalczyk, U. Sokołowska, „Ośrodek Badań Historii Kobiet w Białymstoku jako centrum badań nad dziejami kobiet”, *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, 2020, t. 23, z. 3, 193.

⁴⁷ J. Zajko-Czochańska, U. Sokołowska, „Listy czytelniczek do «Kobiety i Życia» i «Przyjaciółki» jako źródło badań codziennego życia kobiet w PRL”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2020, nr 2 (9), 94–109; A. Szwed-Walczak, „Prasa jako narzędzie społecznej i politycznej aktywizacji kobiet w latach 1989–1992. Polska prasa dla kobiet w czasie transformacji ustrojowej”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2020, nr 2 (9), 110–148; A. Śliwa, „Wizerunek kobiety w prowincjonalnej prasie fachowej w okresie PRL-u na przykładzie czasopisma «Walczymy o Stal» w latach 1951–1956”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2020, nr 2(9), 54–69; A. Miodowski, „Działalność zagranicznych ruchów kobiecych w świetle publikacji «Naszej Pracy» – organu prasowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet (1947–1949)”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2020, nr 2(8), 140–157; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, „Wybory parlamentarne w propagandowych publikacjach prasy Ligi Kobiet. Wybrane przykłady”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2020, nr 1(8), 158–175; U. Sokołowska, „Międzynarodowy Rok Kobiet 1975 – na łamach «Kobiety i Życia»”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2019, nr 2(7), 94–108; M. Grabowska, „Transformacja ruchów kobiecych w Polsce (1945–1956)”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2019, nr 2(7), 28–58; A. Drozdowska, „Liderki Ligi Kobiet Polskich wobec wyborów w latach 80. w świetle «Naszej Pracy»”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2020, nr 1(8), 194–209; J. Zajko-Czochańska, „Kobiety i wybory na łamach «Przyjaciółki» w latach 1956–1976”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2019, nr 1(6), 138–150; U. Ćwik, „Zagadnienie praw kobiet na łamach «Kobiety i Życia» (1970–1989)”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2019, nr 2(7), 94–108.

artykuły na temat działającej masowo w realiach Polski Ludowej organizacji, jaką była Liga Kobiet⁴⁸.

Uwagi końcowe

Podczas analizy źródeł traktujących o historii kobiet w latach 1949–1989 wyciągnąć można następujące wnioski. Problematyka kobieca w ostatnich latach jest tematem coraz częściej podejmowanym przez badaczy, w porównaniu do czasów PRL-u. Aktualnie dokonuje się analiz materiałów w przekonaniu, że badana dziedzina jest istotna, a wysnu-te na podstawie przeprowadzonych badań wnioski wniosą coś nowego do dyskursu naukowego. Jak wynika z niniejszego artykułu, materiałów traktujących o tej tematyce wydawanych w okresie PRL-u nie było wiele – zwykle miały one charakter przyczynkarski lub ukierunkowane były na konkretne dziedziny naukowe, jak np. socjologia, seksuologia czy też prawo. Obecnie powstaje coraz więcej zbiorowych publikacji o charakterze interdyscyplinarnym, a tematyka kobieca badana jest w sposób niejako „pełniejszy”. Z całą pewnością sprzyjającym faktorem jest również organizowanie coraz większej liczby konferencji naukowych, warsztatów oraz sympozjów, podczas których badacze i specjaliści danych dziedzin mają okazję wymienić się przemyśleniami bądź wnioskami na interesujące ich, wspólne tematy.

Nie można również pominąć faktu, że porównując publikacje wydane przed i po 1989 r., zauważyć można prawidłowość wskazującą na to, że współczesne źródła nie są obarczone błędem wynikającym z wpływu środka cenzorskiego na wydawany materiał. Nowoczesne opracowania, mimo że bazują na źródłach historycznych, które często same w sobie są w pewien sposób zafałszowane (np. statystyki, dzienniki), stanowią dużo rzetelniejsze i obiektywniejsze źródło wiedzy na temat historii kobiet w PRL-u niż te wydawane wcześniej. Wynika to z tego, że tworzone

⁴⁸ M. Dajnowicz, „Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet na podstawie wytycznych Krajowych Zjazdów Ligi Kobiet”; Ł. Jędrzejcki, „Obraz Ligi Kobiet na łamach prasy dla kobiet w okresie gomułkowskim (1956–1970)”; A. Zaniewska, „Liga Kobiet w okręgu białostockim w latach 1956–1975. Kierunki i efekty działalności”; M. Bauchrowicz-Tocka, „Działalność Ligi Kobiet Polskich w okręgach katowickim i krakowskim w świetle publikacji «Naszej Pracy» (1982–1989)” [w:] M. Dajnowicz, A. Miodowski (red.), *Ruchy kobiece na ziemiach polskich...*, 321–340.

są przy użyciu metody porównawczej, do której użyć można wielu źródeł wiedzy dotyczących badanej tematyki, pochodzących z różnych okresów oraz charakteryzujących się różnym stopniem prawdziwości. Sprawia to, że prawdziwość konkretnych, wynikających z przeprowadzonego badania informacji, łatwiej jest zweryfikować.